

SZARVASSZEMFOG-CSÜNGŐK KORA NÉPVÁNDORLÁS KORI SÍROKBAN

Rácz Zsófia, Daróczi-Szabó Márta

A szarvas szemfogból készült ékszerek a felső paleolitikumtól kezdve tűnnek fel a különböző korszakok temetkezési mellékletei között, és az akár gyűjtögetéssel is beszerezhető agancsokkal ellentétben jelenlétük az állatok vadászatára utal.¹ A császárkori barbarikumban és a népvándorlás korban is megjelennek hasonló tárgyak a sírokban, bár meglehetősen kis számban.²

A Kárpát-medencei szarmata időszak korai periódusából csupán egy temetkezésből ismert szarvasszemfog-csüngő (Endrőd-Szujókereszt). Ugyanakkor előkerült egy különleges – sajnos szórvány – leletegyüttes Jászberényből, ahol 80 hasonló tárgy depóját találták meg 2–3. századi leletek társaságában.³ A szarmata időszak legvégére, a hun korszak elejére keltezhető a madarasi és a tápéi temető egy-egy szarvasszemfog-csüngős gyereksírja. A hun és gepida időszakban megszorodnak a hasonló sírleletek; 5. századi magányos sírokból, (Bodrogmonostorszeg, Mártély, Szécsény), majd gepida kori soros temetőkből is ismerünk ilyen ékszereket (Hajdúnánás, Kiszombor) (1. táblázat).

lelőhely	db	helyzet	eltemetett kora	datálás	irodalom
Endrőd-Szujókereszt 49. sír	1	nyakban foglalatlan	Inf. I.	2. század	VADAY–SZÓKE 1983, 86, 6. kép 8
Jászberény-Csegelapos	80	szórvány		2–3. század (?)	PÁRDUCZ 1943, 59, II. t. 1.
Madaras-Halmok 118. sír	1	nyakban	Inf. II.	4–5. század fordulója (?) ⁴	KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 55, 25. t. 18.
Tápé-Malajdok 24. sír	A 1	nyakban	gyermek	4–5. század	PÁRDUCZ–KÖREK 1948, 294, 54. t. 13
Mártély-Szépfü	1	nyakban	1–1,5 év	5. század	NAGY 2005, 97, 3. kép 3, 7. kép 3
Bodrogmonostorszeg	3	1 deréktájon, 2 lábfejnél	gyermek (10–12 éves?) ⁵	5. sz. közepe	GUBITZA 1902, 339–340

¹ A teljesség igénye nélkül ld. pl. CHOYKE 2001, 7, 20, Pl. 4. 2; CHOYKE 2010, 203.

² A kora népvándorlás korral ellentétben az avar kori Kárpát-medencéből egyáltalán nem ismerünk szarvasszemfog-leletet. A Meroving területekről, a 6-7. századból 6 szarvas szemfogot tartalmazó temetkezés ismert. Valamennyi felnőtt nő sírja, a fogak a nyakban, a medencében vagy a sír betöltésében feküdtek (ARENDTS 1978, 155–156; 415).

³ A Nemzeti Múzeum leltárkönyvét idézi Párducz Mihály: „A leleteket részben ásta, részben a Nemzeti Múzeumba szállította Supka Géza”(59/1913.) (PÁRDUCZ–KÖREK 1948, 58).

⁴ A temetőterkép alapján a sír a késői temetőrészen van (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011).

⁵ GUBITZA 1902, 338 szerint.

Viminacium–Burdelj 48. sír	7	mellkason	gyermek	5. század 2. fele	ZOTOVIĆ 1981, 113, Tab. XIII, 3
Szécsény (1885)	2- 3	mellkason	nincs adat	5. század 2. fele	CSALLÁNY 1961, 238, Taf. 251, 7– 8.
Kiszombor 32. sír	1	nyakban	sírban mért vázh.: 150 cm	5–6. század	TÖRÖK 1936, 104, XLII. t.
Kiszombor 279. sír	1	vsz. a medence alatt	sírban mért vázh.: 80 cm	5–6. század	TÖRÖK 1936, 116, LXIV. t.
Hajdúnánás-Fürj- halom-dűlő 215. obj. ⁶	1	nyakban	4,5–5,5 éves	5–6. század	1. kép 1
Hajdúnánás-Fürj- halom-dűlő 836. obj.	2	nyakban	5–6 éves	5–6. század	1. kép 2

1. táblázat: Szarvasszemfog-csüngők a szarmata, hun és gepida korból

Az antropológus által is megvizsgált temetkezésekben a szarmata, hun és gepida kori szarvasszemfog-leletek mind gyermeksírokban voltak, négy esetben egészen kicsi, 1–6 éves, két esetben idősebb, Inf. II. korú fiatal sírjában.

A csüngők többnyire nyakban, gyöngyök, vagy más, amulettnek tartható tárgyak között feküdtek. Ebből a szempontból a legérdekesebb a mártélyi, kora népvándorlás kori csecsemő sír, ahol a nyakban lévő gyöngyökön, szarvas szemfogon, korong és félhold alakú csüngőkön kívül a medence jobb oldalán vadkanagarak, vascseggő és különféle csont amulettek is előkerültek, részben erősen kopott állapotban.⁷ Több, csontból faragott amulett és római bronzérme volt a kiszombori kisgyermek sír (279.) szarvas szemfog csüngője mellett is. A hajdúnánási Fürj-halom-dűlőn feltárt, gepida kori temetőből két kislány sírjából (215., 836. obj.) kerültek elő szarvas szemfogból kialakított csüngők, amelyek eredetileg a nyaklánc gyöngyei közé voltak felfűzve. A három fog három szarvasbikából származott.⁸ Feltűnően elhasználtak: a 836. sírban lévő nagyobb példányt, miután a korábbi furat mentén eltört, újra kifűrték. A bodrogmonostorszegi kislány sírjában lelt egyik szarvas szemfog szintén eltört a furat mentén.⁹ Ez a példány a lábfejeknél, gyöngyök és harangocskák közt feküdt. A gyermeksírok erősen elhasznált amulettjei akár több generációt összekötő, hosszú használatú, öröklött tárgyak bizonyítékai.

⁶ Rác Zsófia és Szabó Gábor közöletlen ásatása, M3-40. lelőhely (2004).

⁷ NAGY 2005; CHOYKE 2010, 205–207.

⁸ A 215. sír csüngőjét egy állcsonti bal oldali szemfogból alakították ki: átfűrték a gyökerénél. Magassága 26,3 mm, szélessége 11,4 mm, vastagsága 9,9 mm, a furat átmérője 2,5 és 2,3 mm.

A 836. sír két bal oldali állcsonti szemfoga két egyedből származik. A kisebbik jóval viseletes darab, amit nemcsak a fog rosszabb megtartása jelez, de a furat nagyobb átmérője és a szélén megfigyelhető erőteljesebb használati kopásnyomok is. A másik szemfog tövével egy teljes, és egy fél furat látható. Ez utóbbi a korábbi, azonban miután itt eltört, újra átfűrték. A jobb megtartású szarvas szemfog magassága 18 mm, szélessége 10,4 mm, vastagsága 7 mm, a furat átmérője 2,2 és 2,4 mm. A másik darab magassága 12,6 mm, szélessége 8,2 mm, vastagsága 6,1 mm, a furat átmérője 3,1 és 3,3 mm.

⁹ GUBITZA 1902, 340.

A fenti jelek – az erősen elhasznált állapot, az amulettek halmozása, a gyermeksírokban való kizárólagos feltűnés – mind a szarvasszemfog-csüngők különleges szerepére utalnak. Nagy Margit értelmezési javaslata szerint a mártélyi gyermeksírba tett tárgyak „beszédesen szólnak a túlélők szándékáról, hogy a „másik” világba érkező gyermeket amulettjeik feláldozásával segítsék.”¹⁰ Ha kísérletet teszünk a népvándorlás kori szarvasszemfog-csüngők interpretálására, akkor a mellékletek lehetséges, bonyolult, egymással gyakran összefonódó jelentéstartalmai közül leginkább a halottnak szánt adomány, áldozat, esetleg a test halál utáni, apotropaikus védelméül szolgáló amulett,¹¹ egy felsőbb hatalomnak szánt ajándék vagy a temetési rituálé során az élők védelméül a sírba deponált tárgy funkciója jön szóba.¹² A síregyüttesek összetételének egyedisége pedig kapcsolatban állhat azzal a jelenséggel, amely szerint a gyermekek, fiatalok halála (és egyben a hirtelen bekövetkezett, váratlan haláleset) a közösséget erősebben megrázta, mint a „szép halál”.¹³ Ez egyes esetekben a temetkezési rítus különlegességében is kifejeződhetett, amelyet mi az átlagostól eltérő, szokatlan melléklet vagy mellékletegyüttes formájában ragadhatunk meg.¹⁴

Irodalom

ARENDS 1978

U. ARENDS: Ausgewählte Gegenstände des Frühmittelalters mit Amulettcharakter. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Fakultät für Orientalistik und Altertumswissenschaft der Ruprecht-Karl-Universität zu Heidelberg, 1978.

BOLLÓK 2013

Á. BOLLÓK: *Apotropaion* and Burial in Early Byzantium: Some Preliminary Considerations. In: E. Juhász (Hg.): *Byzanz und das Abendland: Begegnungen zwischen Ost und West*. Bibliotheca Byzantina 1. Budapest 2013, 227–241.

CHOYKE 2001

A. M. CHOYKE: Late Neolithic Red Deer Canine Beads and Their Imitations. In: A. M. Choyke – L. Bartosiewicz (eds): *Crafting Bone – Skeletal Technologies through Time and Space*. BAR International Series 937. Oxford 2001, 251–266.

¹⁰ NAGY 2005, 105. Hasonlóan CHOYKE 2010, 205: „Another good example of the way amulets were used to protect young children and, at the same time recall family and community histories for the mourners at the funeral...”. 207: „Giving a child such a fierce token reflected both a desire to protect it in the afterlife but, at the same time, proclaimed the warrior status of the child’s family during the burial process.”

¹¹ BOLLÓK 2013, 238–239.

¹² HÄRKE 2003.

¹³ A fenti, alapvetően az újkori paraszti társadalomra vonatkozó antropológiai megállapítás (pl. KUNT 2005) még olyan társadalmakra is igaz lehet, ahol a szülők – elsősorban a nagy gyerekhalandóság miatt – kevésbé érzékenyen viszonyultak a gyermekhalálhoz, mint a modern társadalom (Scott 1999, 122).

¹⁴ A tanulmány az OTKA PD 104728. sz. pályázata és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00468/13) segítségével valósulhatott meg.

CHOYKE 2010

A. M. CHOYKE: The Bone is the Beast: Animal Amulets and Ornaments in Power and Magic. In: D. V. Campana – P. Crabtree – S. D. deFrance – J. Lev-Tov – A. M. Choyke (eds): *Anthropological Approaches to Zooarchaeology: Colonialism, Complexity, and Animal Transformations*. Oxford 2010, 197–209.

CSALLÁNY 1961

D. CSALLÁNY: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)*. ArchHung 38. Budapest 1961.

GUBITZA 1902

GUBITZA K.: A bodrogh-monostorszegi sírletelekről. ArchÉrt 22 (1902) 338–342.

HÄRKE 2003

H. HÄRKE: Beigabensitte und Erinnerung: Überlegungen zu einem Aspekt des frühmittelalterlichen Bestattungsrituals. In: J. Jarnut – M. Wemhoff (Hrsg.): *Erinnerungskultur im Bestattungsritual. Archäologisch-Historisches Forum (Mittelalter Studien des Instituts zur Interdisziplinären Erforschung des Mittelalters und seines Nachwirkens 3)*. München 2003, 107–125.

KŐHEGYI–VÖRÖS 2011

KŐHEGYI M. – VÖRÖS G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1*. Szeged 2011.

KUNT 2005

KUNT E.: *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest 2005.

NAGY 2005

NAGY M.: Kora népvándorlás kori gyermeksírről amulettekkel Mártélyról (Csongrád megye) (5th century child grave with amulets and iron bell from Mártély (Csongrád County). *Zalai Múzeum* 14 (2005) 97–127.

PÁRDUCZ 1943

PÁRDUCZ M.: A Jászberény-csegelaposi szarmata kori lelet. *A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 1938–1943* (1943), 58–63.

PÁRDUCZ–KOREK 1948

PÁRDUCZ M. – KOREK J.: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös szög késő késő szarmata emléktárában (Les éléments germaniques dans la civilisation sarmatique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös). *ArchÉrt* 1946–48, 291–312.

SCOTT 1999

E. SCOTT: The Archaeology of Infancy and Infant Death. BAR International Series 819. Oxford 1999.

TÖRÖK 1936

TÖRÖK GY.: A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között (Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit). Dolgozatok (Szeged) 12 (1936) 101–177.

VADAY–SZŐKE 1983

H. VADAY A. – SZŐKE B.M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén (Ein sarmatisches Gräberfeld und ein gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt). ComArchHung (1983) 79–132.

ZOTOVIĆ 1981

I. ZOTOVIĆ: Nekropola iz vremena seobe naroda sa uže gradske teritorije Viminacija (Necropole du territoire municipal de Viminacium de la période des migrations des peuples). Starinar 31 (1980) 1981, 96–115.